

Aarhus Haand- værkerforenings laugssal genopført

*Erik Bjerre Fisker, Ejvind Maltesen, Christina Veinholt Jensen og
Rasmus Vinther*

6. juni blev Aarhus Haandværkerforenings laugssal genåbnet. Oprindeligt lå salen i håndværkerforeningens bygning i Paradisgade, hvor den stod færdig i 1931. Efter tre flytninger endte den i 2007 i et lokale i Toldboden på Aarhus Havn. Da Aarhus Haandværkerforening flyttede til et mindre lokale, ønskede man, at Den Gamle By skulle overtage interiøret. Bygningsarkæolog Erik Bjerre Fisker, tømrerformand Ejvind Maltesen og tømrsersvendene Christina Veinholt Jensen og Rasmus Vinther har været med fra starten med opmåling og nedtagning af Laugssalen i Toldboden til genopførelsen på førstesal i huset fra Ringsted.

Det var med en vis ærefrygt, vi gik til opgaven. Alene den udskårne inskription over en af dørene: "Herre velsign os mestre og svende. Bevar vort lovpriste haandværk" kunne nok stemme enhver til alvor. Ærefrygten blev ikke mindre af, at tidligere oldermænd og snedkermester Orla Hansen kiggede os over skulderen. Han havde omhyggeligt passet på Laugssalen i over halvtreds år.

Men begejstringen over de flotte udskårne laugsskilte og tanken om på et tidspunkt at skulle genopføre salen i dens oprindelige pragt med kassetteloft, blyindfattede ruder og egeparketgulve skubbede frygten til side. Selve nedtagningen var væsentlig hurtigere end forventet. En mængde dækslister var monteret med små

Laugssalen i Den
Gamle By.

Laugssalen i
Paradisgade
omkring 1932.
Ukendt fotograf.

dykkere. Ved forsigtigt at lirke listerne af kom vi ind til skruer, der fastholdt laugsskilte, plader og gesimser til væggene. Så i løbet af et par dage var vi klar til at sende løsdelen og møbler med flyttemænd til en midlertidig oplagring.

Ved første øjekast følte vi os hensat til en 1600-tals laugssal. Men ved nærmere eftersyn så vi, at flere ret nye fag var repræsenteret. Således Aarhus og Omegns Automekanikerlaug, stiftet i 1942. Her har billedskæreren udskåret en motor omgivet af svulstig ornamenterik. Denne kontrast giver nogle af billedfelterne et lidt komisk udtryk. Men det er værd at gå på opdagelse i disse laugsskilte, hvoraf mange viser glemte håndværk og fagenes oprindelige værktøj.

Historien

Aarhus Haandværkerforening blev stiftet i 1848 – ni år før loven om næringsfrihed. Med næringsfrihedsloven blev laugene for de enkelte håndværk forbudt, og de mistede deres særlige privilegier og rettigheder. Der blev derfor oprettet håndværkerforeninger over hele landet for at beskytte de enkelte håndværks – og især mestrenes – interesser.

Håndværkerforeningen indviede i 1868 en stor bygning i Paradisgade, der ud over foreningslokaler bl.a. også indeholdt en stor sal, keglebane, bibliotek og restaurant. Mange lokaler blev lejet ud til andre foreninger, men i 1930 foreslog håndværkerforeningens for-

Ved nedtagningen af Laugssalens interiør i Toldboden var det vigtigt at notere, hvor de mange forskellige lister og elementer var placeret i forhold til hinanden, inden flyttefolkene fragtede dem på depot. Fotos: Casper Dalhoff, JP Aarhus.

mand H. Chr. Secher, at der skulle indrettes en sal kun for håndværksmestrene – en laugssal – som ikke måtte lejes ud.

Det blev arkitekt Ove Bornøe, der tegnede salen efter forbillende af forstue og modtagelsesværelse i rådmand Niels Christensens købmandsgård ved Østerå i Aalborg – nu genopsat på Nordjyllands Historiske Museum i Aalborg. Den 6. december 1931 blev Laugssalen indviet, og noget af det første, der blev bestemt, var at salen ikke måtte bruges til bespisning eller lotterispil.

Efter en ødelæggende schalburgtage under anden verdenskrig, stod håndværkerforeningens hovedbygning med den store festsal og mange selskabslokaler ikke til at redde, og en genopbygning var der ikke ressourcer til. Sidefløjen med Laugssalen var heldigvis ubeskadiget, men i 1952 købte håndværkerforeningen en ny bygning i Klostergade. Laugssalen blev dog først nedtaget i 1957 og genindviet i Klostergade i 1960 i en mindre prangende udgave.

Endnu en gang måtte håndværkerforeningen afhænde en bygning af økonomiske årsager og lejede sig ind i baghuset. Laugssalen blev flyttet en gang mere og genindviet i 1989. Heller ikke her kunne håndværkerforeningen blive, og Laugssalen blev i 2007 flyttet til Toldboden – den sidste station før Den Gamle By.

Laugssalen rekonstrueres

På hjørnegrunden mellem Nygade og Sønderbrogade i Den Gamle Bys halvfjerdserkvarter har vi opført en tilpasset rekonstruktion af den bygning, der i Ringsted husede Centralhotellet. I den nye hjørnebygning blev der på 1. sal plads til Laugssalen, og ønsket blev at genopføre den så lig dens oprindelige opsætning i Paradisgade som muligt.

Med hjemtagelse af salen fulgte også tre akvareller, som var farvelagte opstalter af de oprindelige arkitekttegninger af væggene. Akvarellen af den fjerde væg mangler desværre. Ud fra akvarellerne og et par fotos fra kort tid efter salens opførelse samt opmålingerne af paneler og døre med videre fra den hjemhentedede sal påbegyndte vi tegnearbejdet på rekonstruktionen. Udfordringerne blev at få rummet til at passe ind i husets geometri, og det blev da også nødvendigt at gå på kompromis visse steder. For eksempel blev det ikke muligt at genskabe salens oprindelige højde, og salen blev spejlvendt, for at dens to indgange kunne få sammenhæng med resten af huset. Desuden blev der et praktisk behov for to ekstra døre i den ene langside ind til et køkken og et depot i forbindelse med den fremtidige anvendelse af salen.

Koloreret
vægopstalt af
vinduesvæg-
gen. Flere af
detaljerne blev
ikke udført nøj-
agtigt, som de
blev tegnet af
arkitekten Ove
Bornøe. Dette er
dog ikke unor-
malt, da der
oftest projekte-
res videre i en
byggesag, efter
at hovedtegnin-
gerne er leveret.
Tegning: Ove
Bornøe, nu i Den
Gamle By.

Ved genopførelse af historiske interiører står Den Gamle By ofte over for den udfordring, at der skal kobles nye funktioner og indretninger til det historiske. Der kan være krav fra myndighederne om flugtveje, ønsker om bedre rundgang for publikum eller ønsker om, at den enkelte bygning eller det enkelte rum i bygningen skal kunne bruges til flere funktioner end oprindeligt. Målet er i de tilfælde at ramme en indretning, der er troværdig og kunne have været sådan i den periode interiøret formidles i. Ny teknik skjules dermed så meget, som det overhovedet er muligt.

Originale dele findes fortsat i biografen Øst for Paradis

Biografen Øst for Paradis har til huse i de bevarede sidebygninger fra Aarhus Håndværkerforening i Paradisgade, som overlevede krigens bombning. I vores søgen efter flere kilder var det derfor nærliggende at tage kontakt til biografen. Formålet var at undersøge, om der skulle være detaljer i bygningen, der kunne bruges som forlæg til rekonstruktion af de dele, som under salens mange flytninger var forsvundet. Hvad vi på det tidspunkt ikke vidste, var at rummet faktisk endnu eksisterede og var ombygget til biografsal (Sal C).

Vi blev mødt med stor venlighed i Øst for Paradis og fik lov til at foretage flere undersøgelser af vægge, loft og gulv. Laugssalens oprindelige loft var endnu bevaret, men var kun synligt i de nederste dele, som blev registreret og opmålt. Vi havde håbet på også at finde partier af eller spor efter de oprindelige vægdekorationer over

panelerne, men der var ikke meget at komme efter, og det er usikkert, om de spor der dukkede op, egentlig stammer fra Laugssalen. Til gengæld viste det sig, at parketgulvet endnu er bevaret og kan ses i hulrummet under de hævede stolerækker.

Et kompliceret puslespil med manglende brikker

I løbet af de seks år der er gået fra nedtagningen af Laugssalen i Toldboden, til vi påbegyndte genrejsningen sidste sommer, har der selvfølgelig været mange andre projekter i Den Gamle By. Derfor stod nedtagningen af salen heller ikke lysende klart for os, da vi igen stod med de mange hundrede meter profilerede lister, de billedskårne laugsskilte osv. Det blev yderligere kompliceret af, at den laugssal, vi skulle genskabe, langt fra var magen til den, vi nedtog i Toldboden. Oprindeligt var der bl.a. bænke langs væggene, en ekstra frise af paneler over laugsskiltene, det førnævnte kassetteloft samt to hjørneskabe.

Udfordringen kunne derfor bedst sammenlignes med at få tildelt fire forskellige, komplicerede puslespil, hvor halvdelen af brikkerne endnu ikke fandtes, og hvor vi heller ikke hélt kendte det færdige motiv.

Det manglende kunne efterhånden rekonstrueres ud fra tegninger, fotos og opmålinger, men der var stadig mange spørgsmål, som var vanskelige at afklare på papiret. Derfor blev store dele af den afsluttende projektering flyttet ud på byggepladsen, hvor afgørelserne blev truffet ud fra prøver, modeller og gode drøftelser mellem tegnestuen og håndværkerne. Det viste sig at være en meget frugtbar måde at arbejde på.

Ud fra de få fotos kunne vi fastslå, hvor nogle af brikkerne skulle sidde. Vores udgangspunkt var først og fremmest de billedskårne laugsskilte, hvor der i alt var 44 til panelerne, så efter at have nærstuderet de gamle fotos, blev laugsskiltene byttet rundt og placeret korrekt i deres paneler og hængt op. Højden blev bestemt af en estimeret højde på bænken på de gamle fotos. I bredden skulle de placeres helt nøjagtigt, så de kom til at passe præcist til de døre og vinduer, vi senere skulle montere. Med de meget små tolerancer, som interiøret var opført med, var det en lang og kompliceret proces. De skulle jo danne udgangspunktet for resten af puslespillet.

Herefter begyndte vi at rekonstruere de manglende brikker. I flere tilfælde fremstillede vi modeller i skala 1:1 i fyrretræ, som vi kunne stille op og vurdere ud fra. Bl.a. hvordan bænkenes forkantliste skul-

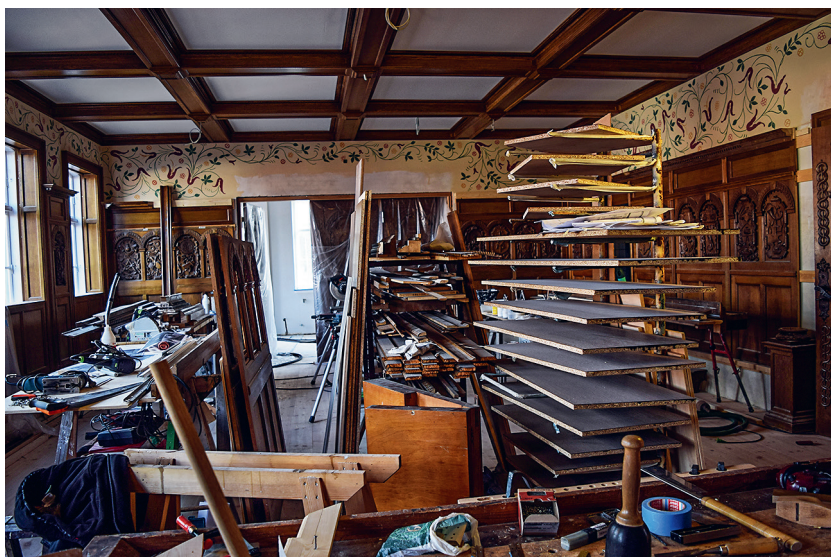
le runde på de udvendige hjørner, hvilke profiler de forskellige lister havde, og hvilken indramning gavlmaleriet havde.

Egetræet købte vi som oventørrede blokvarer hos et savværk – dvs. stammer som er skåret op i fem meters længde, flækket i seks centimeter tykke skiver og tørret ned til en meget lav fugtighed. Vi fik lov til at udvælge blokkene af bedste kvalitet, fragtede dem hjem på værkstedet og skar dem op og forarbejdede dem til lister, paneler osv.

Inden vi kunne montere de nyfremstillede emner, var de forbi maleren, som skulle bejdse og lakere dem, så de havde helt samme farve og glans som det originale interiør. Denne behandling skulle de have inden montering for at skåne malerne for alt for mange svære beskæringer med bejdsen senere. Hvis der kom bejdse på de emner, som allerede var behandlet på forhånd, ville de nemlig fremstå for mørke. Efter malernes behandling skulle emnerne monteres endeligt – helst uden at pudse efter med høvl eller sandpapir, da man så ville komme ind til det meget lysere træ.

Når forberedelserne før den endelige montering var så omfattende, var det selvfølgelig vigtigt ikke at lave fejl i den sidste tilskæring. Derfor var vi særligt omhyggelige med opmåling og opstregning. Hvis vi skar forkert, kunne vi jo ikke bare hente en ny liste i bygge-markedet, men skulle i stedet igennem den lange proces at fremstille en ny.

På visse tids-
punkter forekom
det store pus-
lespil temmelig
uoverskueligt.
Der var mange
brikker på få
kvadratmeter.
Efterhånden
som brikkerne
faldt på plads,
svandt bunkerne
ind, og salen tog
form som den så
ud i Paradisgade
i 1931.

At vores materialer er begrænsede og kostbare, præger i øvrigt meget den måde, vi arbejder på i Den Gamle By. Når vi for eksempel laver bindingsværk, benytter vi ofte genbrugstømmer fra gamle, nedtagne huse, da dette har den rigtige patina, og derfor passer imellem bygningens øvrige tømmer. Hvis ikke det er gammelt tømmer, skal det tildannes med det værktøj, som man har benyttet på husets opførelsestidspunkt – ofte økse. Her kan det derfor også godt betale sig at måle efter en ekstra gang. Håndhugget egetømmer er ikke gængs i en moderne trælast.

600 meter lister og 5.800 håndskårne kløverblade

Som nævnt var kun den nederste del af det oprindelige i biografen Øst for Paradis' kassetteloft synligt, da en brandsikring havde skjult resten. Vi blev derfor nødt til igen at ty til gamle tegninger og billeder for at kunne rekonstruere loftet i sin helhed.

I huset fra Ringsted danner tværgående jernbjælker og langsgående træbjælker en opdeling af loftet i 24 felter. Bjælkerne er efter brandsikring med gips beklædt med bejdset egefiner. Profilerede egelister langs alle kanter får fineren til at fremstå som smalle fyldninger på siderne og under bjælkerne. Alene til kassetteloftet er medgået 600 meter lister. Hvor bjælkerne krydser hinanden, er der monteret omvendte pyramider opbygget af kraftige profillister. Disse pyramider har forskellige former, og under de største hænger lysekronerne.

Overgangen mellem bjælkesiderne og de hvidmalede loftsletter udgøres af en meget speciel liste, som vi måtte rekonstruere efter et lidt uskarpt billede. Den har en flad profil med udskårne kløverblade på række. Midt i hvert kløverblad er der boret et hul, som har tjent til ventilation af rummet. Givetvis en god idé med de mange cigarer, der er blevet røget til møder i Laugssalen. Hullerne har vi fundet en beskrivelse af, men til listernes udformning fik vi hjælp af billedskærer Helmut Schlodder fra Vojens, som ud fra billedet og sin erfaring kunne hjælpe os til at ramme en meget troværdig genskabelse. Efterfølgende fik han opgaven med at genskabe listerne – i alt 5.800 kløverblade har den tålmodige mand skåret.

Vægge og rekonstruktion af bænke

Væggene er som tidligere beskrevet beklædt med paneler, hvorunder der er vægbænke. Bænkene er ren rekonstruktion, da de op-

rindelige ikke er bevaret. De er opbygget af fronter bestående af egefinerede plader med påmonterede egelister, så det fremstår som rammer med fyldninger. Sædepladen er ligeledes lavet i egefineret plade med egeforkanter.

Neden for hvert af vinduerne er fyldningen erstattet med en perforeret stålplade, som lader varmen fra konvektorerne komme ud i rummet. Varmekilden er placeret i bænkenene, da vindueslysningerne ikke er dybe og derfor ikke kan rumme radiatorer, sådan som løsningen var i Paradisgade. Ud over varmeelementer rummer bænkenene også metervis af elkabler, som skal strømforsyne vor tids krav til alarm, kaldeanlæg samt en masse anden teknik, så Laugssalen kan bruges som et velfungerende forsamlingslokale.

Over bænkenene er de originale paneler med laugsskiltene placeret, og derover er der en frise af smalle rekonstruerede paneler, som foroven afsluttes af den rigt profilerede gesims. Den er sammensat af mange forskellige egetræslister, som er limet på en kraftig fyrtræsliste. Det har man angiveligt gjort for at spare på det dyrere egetræ.

Hovedparten af gesimsen er original, men til de meter liste, vi manglede, måtte vi lave kopier, og her fik vi også hjælp af billedskæreren Helmuth Schlodder til at skære æggestavlisten, som er så tro den originale, at det ikke er til at se, at den er ny, selv når den er samlet med en af de gamle lister.

Billedskærer
Helmuth Schlodder i færd med at skære kløverbadslisten til Laugssalens kasetteloft. Oprindeligt havde hullerne i listen ventilation som formål.

Paneler og gesims er fastgjort på en høvlet forskalling, som er monteret på de pudsede vægge. På panelerne er der et hav af lister, som både pryder, men også skjuler monteringen.

Vi har haft en særlig udfordring med to ekstra døre på Laugssalens ene langside. De var ikke i den oprindelige sal, men er nødvendige i Den Gamle By. Den ene som adgang til et depot, den anden som adgang til det tilstødende køkken. Vores løsning blev at lave dem som paneldøre. Det vil sige, at vi har beklædt en almindelig dør med originale paneler, lister samt fodliste som i resten af rummet. Når dørene er lukkede, har man derfor fornemmelsen af en hel væg. Da vi havde monteret alle panelerne, var der otte laugsskilte tilovers, men med de to døre kom fire af dem igen til ære og værdighed.

Et andet væsentligt element, vi ikke havde med fra Paradisgade, var det bemalede og indrammede lærred på bagvæggen bag oldermændens stol samt det billedskårne skilt ovenover. Med et gammelt foto og primitive modeller, skød vi os ind på, hvordan selve rammen skulle tage sig ud. Gesimsen, som bar skiltet med teksten "Kloge ord gavner fælles id mens ubesindig tale skaber ikkun splid", kunne vi rekon-

De fine paneler med laugsskiltene er monteret på en simpel opbygning af høvlet forskalling. Laugsskiltene's placering dannede udgangspunkt for resten af interiøret, så det var vigtigt at være meget omhyggelig med disses montering.

struere ud fra de tilsvarende gesimser over dørene. Æggestavlisten blev skåret af Helmut Schlodder, mens resten af gesimsen blev til-dannet på vores eget værksted. Selve skiltet med teksten blev forar-bejdet foran Den Gamle Bys gæster i billedskærerens værksted i Ve-stergade. Selve det indrammede lærred er sandsynligvis gået tabt.

Gamle, guldne tegninger

Et stykke inde i processen ville tilfældet, at en pensioneret tømrer- og snedkermester Mogens Ladefoged faldt over de originale arki-tekttegninger af Laugssalen. Han havde fået nys om, hvad vi var i gang med og forærede os de gamle, guldne håndtegninger.

Heldigvis stemte tegningerne overens med, hvad vi allerede hav-de opført, og var en stor hjælp til nogle af de løse ender, vi endnu ikke havde fået has på. At vi var på rette vej, blev vi også forsik-ret om da, Orla Hansen, snedkermester og mangeårig oldermand i snedkerlauget, kom forbi byggepladsen. Han var den person, som havde haft til opgave at passe på og reparere på salens interiør igennem de sidste halvtreds år. Dermed var han også vores eneste øjenvidne, som faktisk havde set den originale laugssal i Paradisga-de. Han var yderst tilfreds og et "Godt gået, unger," følte vi som den største ros, vi kunne få.

Der skulle pro-
ducere nye for-
satsvinduer, men
heldigvis var de
runde bemalede
glasrunder midt i
hver af de store
vinduesrammer
endnu bevarede.
Foto: Henrik
Jensen fra Redtz
Garmester og
Den Gamle By.

Forsatsvinduer med originale glasmalerier

På et af de gamle billeder af den oprindelige sal kunne der ses forsatsvinduer med blyindfattede ruder. De går igen på de kolorerede arkitekttegninger og skulle selvfølgelig genskabes. I alle de nederste rammer var der i midten et rundt glasmaleri med motiver fra det gamle Aarhus samt motiver af skytshelgener for forskellige håndværk. Glasmalerierne var heldigvis bevarede og blev overdraget til Den Gamle By sammen med resten af salen. Forsatsvinduerne var i sin tid fulgt med salen til Klostergade, men kun de runde glasmalerier kom med til Toldboden. Der fandtes farvebilleder af vinduerne i Klostergade, så farverne i de øvrige glas kunne ses. Glarmesterfirmaet Redtz i Odense forestod opgaven at genskabe de blyindfattede ruder.

Genskabelsen af vægdekorationer

En dekorativ bemaling med bladranker og blomster har prydet vægstykkerne over panelerne. Dem ville vi gerne genskabe, men hvordan skulle vi finde de rigtige farver ud fra sort-hvide billeder? Et logisk skøn var, at i hvert fald bladene var grønne og blomsterne røde. Vores malere søgte inspiration i tidstypiske dekorationer, og

Dorthe Kristensen Beaudhots maler her med stor behændighed de fine bladrankedekorationer på væggene over panelerne. Dekorationerne blev rekonstrueret på tegnestuen og printet ud i 1:1, hvorefter konturerne blev overført til væggene og til sidst malet op.

sammen med deres viden om farver og motiver blev der valgt nogle troværdige farver.

Dele af bemalingens motiver kunne genskabes ud fra fotografierne, men da rummet ikke var fotograferet til alle sider, måtte decorationen videreføres derudfra. Den Gamle Bys malerafdeling lavede mange prøvefelter på væggene, hvor baggrundsfarven, dekorationernes farve, tykkelsen i stilkene på bladrankerne og meget andet blev vurderet, og nye prøver lavet. Til sidst var alle tilfredse, og hele rummet blev malet – i hånden. Vi kunne se, at motiverne ikke var skabelonmalede.

Gulvet under biografstolene

Det originale parketgulv findes, ligesom loftet, stadig i Paradisgade, men godt gemt væk under gulvtæpper og biografstole. Det er dog lykkedes os at få et par originale stave med hjem. Det viste sig, at selv samme dimensioner produceres i dag. Gulvet er lagt i et kvadratisk mønster, hvor der i midten er placeret en sort klods. Gulvmønsteret i sin helhed ligner fletværk. Den sorte klods var højst sandsynligt lavet af moseeg, men da moseeg ikke just er en hyldevare i dag, har gulvproducenten lavet klodserne af egetræ, som er behandlet med ammoniakdampe – kaldet røg-eg – hvilket giver egetræet den mørke farve.

Når man lægger et parketgulv, er det af afgørende betydning, at man får startet præcist. Hvis det blot er en lille smule ude af vinkel, kan det give vanskeligheder. Museets arkitekt havde udarbejdet en tegning af gulvmønsteret, så vi havde et godt udgangspunkt for at få placeret linjerne, så mønsteret kom til at passe godt i rummet og døråbningerne. Efter en meget nøjagtigt udlagt liste, lagde vi gulvet fra midten og ud. Gulvet er lagt oven på et 30-mm fyrretræsgulv med et lag pap imellem og monteret med dykkere.

Sidste hånd på værket

Til allersidst, hvor hele interiøret stod, som det gjorde det i Paradisgade i 1931, var det malernes opgave at slette de sidste spor. Her og der er der blevet pletbejdsset og lakeret. De ufatteligt mange dykkerhoveder fik en klat voks, sådan som vi kan se at dykkerne på det originale snedkerværk også havde fået det. Gulvet blev olieret og poleret, så det matchede resten af salen.

Fra kulisse til funktionelt rum

I Toldboden fremstod Laugssalen som lidt af en kulisse. Den store trefløjede dør prydet med skilte for de tre store byggefag: malere, murere og tømrere, lovede ligesom, at her kunne man gå ind i et tilstødende rum. Men åbnede man døren, så man lige ind i en hvidmalet væg.

I Den Gamle By fører disse døre ind til endnu en sal med mønstret tapet og sænket lamelloft, som det kunne have set ud i 1974.

Det havde længe været et ønske at kunne indrette et samlingslokale i halvfjerdsr kvarteret, og da muligheden kom for at overtage den overdådige Laugssal, kunne den på bedste vis indfri dette ønske. Samtidig ser vi et stigende ønske og behov for faciliteter i Den Gamle By, der kan bruges til møder og fester, og det var derfor oplagt, at Laugssalen skulle indgå blandt disse faciliteter. Salene kan lejes både til møder og fester, og der er indbygget projektor og lærred samt højtalere i loftet. Fra et tilstødende anretterkøkken kan der serveres mad og drikke.

Den 6. juni 2019
åbnede den
færdige laugssal
med en festlig
reception.

The Aarhus Craft Association's guildhall reopens

The Aarhus Craft Association's guildhall from 1931 has been re-opened this year in Den Gamle By. The hall has earlier been moved three times, and on its reinstatement several of the original elements were missing: the coffered ceiling, the oak parquet floor, fixed benches, leaded windowpanes and wall decorations. The craftsmen and drawing office of Den Gamle By were given the task of restoring the hall to its original appearance. With a starting point in the original guild notices and with the aid of old photos and drawings the newly produced elements were fitted in as in a large jigsaw puzzle.